

Mi nem látszik a magasból?

Néhány napja egy szlovéniai írótalálkozón kezembe nyomták Konrád György cikkét, mely a taz (Tageszeitung) augusztus 8-i számában jelent meg az *Europa im Krieg* című reprezentatív ankét első hozzászólásaként.* A szlovénok méltatlankodtak, a horvátok hörögtek a felháborodástól. Engem azonban nem az ő reakciójuk készlet megszólalására, hanem a magamé. Konrád – régi barátom, kollégám a több évtizedes ellenzékiességben – közös tapasztalatainkból olyan következtetéseket von le, amelyek sértik az egykori Jugoszlávia országainak különféle ellenzéki mozgalmait. Megkésett válaszommal érzékeltetni szeretném, hogy a cikkéből kikövetkeztethető fölényérzet nem az egykori kelet-európai ellenzék közös tulajdona.

„A kelet-európai demokratikus mozgalom tudott erőszakmentes lenni és a demokratikus fordulatokat voltaképpen vér nélkül tudta elérni. Az erőszakmentes szellemi és gyakorlati ellenállás, majd a tárgyalásos szerződés stratégiája bevált.” Mi tehát eszünkkel, tehetségünkkel, türelmünkkel, humanizmusunkkal arra kényszerítettük a Szovjetuniót, hogy vérontás nélkül vonuljon ki országainkból, ezzel szemben a horvátok, a szlovénok, a bosnyákok kevésbé eszes, kevésbé tehetséges, kevésbé türelmes, vagyis jogtipró és erőszakos magatartásukkal maguk idézték elő azt a háborzongató, véres tragédia-sorozatot, amelynek most tanúi vagyunk.

Ennek a képtelenségnek még a cáfolatára is csak feszengve vállalkozom. A Szovjetunió vezetői birodalmuk szétesése előtt felismerték, hogy a csatlós országok válsághelyzetben több terhet jelentenek számukra, mint előnyt. A csatlós országok vezetői pedig, szemközt az elkerülhetetlen gazdasági katasztrófával, szovjet támogatás nélkül nem merték vállalni az egyeduralommal járó felelősséget. A szerbek viszont minden eszközzel együtt akarták tartani, saját

irányításuk alatt, a délszláv államközösséget. Így érthetjük el, amit a horvát vagy a bosnyák, vagy akár a szerb ellenzék sem tudott elérni.

Konrád álláspontjának egyik ideológiai alappillére a formáljogi szemléletmód: „Ha egy federatív tagköztársaság a federációtól anélkül, hogy megállapodna a többiekkel, minden formális válási procedúra nélkül, egyoldalúan függetleníti magát, és alkotmányosan a többségi nemzet államának nyilvánítja magát, ha minden helyen az ott érvényes etnikai arányok számítanak, akkor mindenütt lesznek másodosztályú állampolgárok, akiknek meg kell tagadniuk nemzeti identitásukat, és ki kell nyilvánítaniuk a lojalitásukat a most uralkodóvá vált többségi nemzet iránt.” Az idézet második részével egyetértek. Ha az emberi jogokat bármiféle államszerkezetben etnikai vagy faji vagy vallási vagy bármilyen meg gondolás alapján korlátozhatják, akkor a nemzet szentségére hivatkozó érveléssel szemben emberjogi álláspontot kell elfoglalnunk. Amikor például a horvát elnök országa önállóságát az országában élő szerbek jogainak korlátozásával együtt jelentette be, akkor erkölcsileg és politikailag a közmegegyezésnek örvendő szerb elnök színvonalára süllyedt. Ez utóbbi elnök még Jugoszlávia felbomlása előtt korlátozta a koszovói albánok, majd a vajdasági magyarok jogait, ezzel is bizonyítva, hogy nemcsak a részköztársaság követhet el jogtiprást etnikai érvekre hivatkozva.

Vitám az idézet első részével van, mely azt sugallja, hogy valamely ország önállósulásához szerződéses megállapodásra van szükség, formális elszakadási procedúrára, és hogy ennek elmaradásáért a felelősség a függetlenségét egyoldalúan kikiáltó részköztársaságot terheli. A horvátokra és a szlovénokra ez már azért sem érvényes, mert ők kezdetben konföderációt követeltek, és csak miután a szerbek erről hallani sem akartak, jutottak el a teljes függetlenség akarásáig. Erről persze a szerbek még kevésbé voltak hajlandók tárgyalni, és mivel a központi hatalom túlnyomórészt, a hadsereg pedig kizárólagosan az ő kezükben volt, játsz-

* A cikk magyarul lapunk novemberi számában jelent meg. Szédület és megkapaszkodás címmel.

va megműsíthették a szerződéses megállapodást. Ha valamely államszerkezetben a jogok arányos elosztásához nem társul az erő arányos elosztása, akkor a jog formálissá válik, elveszti morális súlyát, és válságos történelmi pillanatokban az érvényét is. Kellő magasságból nézve, ahonnan a konkrétumok nem látszanak már, az szegi meg a szerződést, aki felrúgja, holott valójában azé a felelősség, aki ereje tudatában elzárkózik az új igényeknek megfelelő megállapodások elől. Ha Konrád nehezményezi a szerződéses megállapodás hiányát, és elítéli, hogy a horvátok és a szlovénok egyoldalúan kiáltották ki függetlenségüket, akkor el kell ítélnie Kossuth Lajost, amiért 1849-ben szerződéses megállapodás nélkül függetlennek nyilvánította Magyarországot Ausztriától, és Nagy Imre kormányát is el kell marasztalnia, amiért 1956-ban egyoldalúan felmondta a Varsói Szerződést. Ha következetes Konrád – de tudom, hogy szerencsére nem az –, akkor Kossuthot és Nagy Imrét kell felelőssé tennie az 1849-et és 1956-ot követő véres megtorlásért, nem pedig Ausztriát és a Szovjetunió magyar bábkormányát.

Kellően formális szemlélettel igaznak tetszik az a megállapítás is, hogy sokszor nagyobb bölcsességre vall, ha két fél vitájába a harmadik nem avatkozik bele, és kivárja, „amíg a küzdő felek kifáradnak és magukhoz térnek”, mert csak így csökkenthető minimálisa az emberveszteség. De mit jelent ez a jó tanács, ha egyenlőtlenül felfegyverzett felek állnak egymással szemben? Akkor az erősebb fél kiirtja a gyengébbet, és a harmadik tábornak már módja sem marad a beavatkozásra.

A formáljogi szemléletnek Magyarországon nagy a hagyománya. Mivel – legalábbis II. József óta – az ország viszonylagos, részleges

függetlenedéséért elsősorban közjogi eszközökkel folyt a harc, rendkívüli módon kifinomult a jogi érvelés, a filozófiai gondolkodás rovására is. A formák tisztelete, a pontosan körülhatárolt jogok sánca védelmet nyújtott a gyengébb félnek, de abban persze gátolta, hogy a politikai és erkölcsi válság pillanataiban frontális támadásba menjen át. Ez citoyenmentalitást követel és a jogi formák szétterésére vezet. A sokszor formális jogi struktúrák tisztelete részbiztonságot nyújt, de kedvez az alattvalói mentalitásnak. Nagyon érdekes, hogy Konrád – akitől távol áll ez a mentalitás – szintén a formalizmus csapdájába esik, mégpedig humanizmusának fennköltisége következtében. A humánus maga elvontságában gyönyörű ugyan, de semmire sem illik pontosan. Mit szólunk az olyan emberhez, aki kifogástalan öltözéket hord úgy általában, de konkrét nadrágja, inge, zakója, cipője nincs?

Mindezek után meg kell vallanom, hogy Konrádhoz hasonlóan én is bánatosan, olykor kétségbeesve szemlélem a nacionalizmus újrakedését és tombolását Kelet-Közép-Európában és a volt Szovjetunió területén. A szovjet típusú társadalom legriasztóbb szegénységi bizonyítványa, hogy még a háború előtt és alatt összegyűlt fasisztoid szennyet sem takarította el. Nem volt sok illúzióm, de erre nem számítottam. 1987-ben megkérdeztem barátomat, Danilo Kišt, hogy miért él Párizsban, miért nem megy haza Belgrádba. „Mert nem bírom elviselni, hogy a szerbek és a horvátok a legszívesebben leöldösnék egymást” – felelte ő. – „Elment az eszed – mondtam –, én gyakran járok Jugoszláviában, de ebből semmit sem tapasztaltam.” – „Mert semmit sem értesz – válaszolta Danilo –, én vagyok az utolsó jugo-

szláv író.” Azóta kiderült, mennyire igaza volt, a szerbek és a horvátok ugyanolyan engesztelhetetlen élvezettel mérszárólják egymást, mint a háború idején. Elszaporodnak az Übü apók, már Magyarországon is jelentkezett egy potenciális Übü. Egyre elképzelhetetlenebb vágyaim Európája, ahol a nemzet szónak csak kulturális értelme van. Konrádhoz hasonlóan én is üdvösnek tartanék egy közép-kelet-európai kiegyenlítődést, e közbülső fokozat nélkül szerintem sem álmódhatunk összeurópai integrációról. Szánalmasnak tartom térségünk kormányzatainak versenyfutását „Európa” felé, mely egyre kevésbé kér belőlünk, és egyre tanácstalanabban birkózik a saját megoldhatatlan problémáival. De még ha integrációra vágyom is, tudomásul kell vennem, ha valamely függetlenségre törekvő nemzet megteremti önálló államát. Peter Handke tavaly Szlovéniáról írva kétségbe vonta, hogy ennek az országnak bármilyen elismerhető oka volna független állami létre. Szerintem oknak elegendő az is, hogy a lakosságnak több mint kilencven százaléka ezt kívánta. Én sajnálhatom ezt, mert szerettem és szépnél szebbnek tartottam a teljes Jugoszláviát, de az önálló államiséget éppolyan emberi jognak tekintem, mint a kisebbségi jogokat egy adott államon belül. Egyetértek Konráddal: „Kelet-Európának továbbra is szüksége van konföderatív megoldásokra”, de honnan vegyük ezeket? Kiválóságunkat bizonyító hamis analógiákból? Jogi formulákból? A harcokat túlélők kimerültségéből? Magasztos elveinkből? Csak közös érdekeink tudatosítása segíthet. Ez jelenleg kevés eredménnyel kecsegtető, aprólékos, kínkeserves munka. Konkrét, kis feladatokból áll, melyek nem is látszanak a magasból.